

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Темура Азимовича Якубова
«СЕРГІЙ БОРТКЕВИЧ ТА ЙОГО СКРИПКОВА ТВОРЧІСТЬ:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ І ЖАНРОВО-СТИЛЬОВИЙ АСПЕКТИ»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії

(кандидата мистецтвознавства)

за спеціальністю 025 «Музичне мистецтво»

02 «Культура і мистецтво»

Темур Якубов послідовно і глибоко цікавиться та вивчає творчість українського композитора Сергія Едуардовича Борткевича (1877–1952), котрий був також відомим піаністом, акомпаніатором, камерним ансамблістом, диригентом, педагогом, перекладачем літературних текстів, поетом і прозаїком, музичній спадщині якого донині не приділяли достойної уваги. Родом із Харкова, цей композитор, перш за все, відомий як талановитий піаніст, тож вивчення його творчості обмежувалося дослідженням та виконанням його фортепіанних композицій. Саме тому новий погляд на іншу – скрипкову і віолончельну творчість С. Борткевича є свіжим и довгоочікуваним аспектом для більш повного пізнання багатогранної особистості цього митця не тільки в історії музики України, а й Європи загалом в період першої половини ХХ століття. Дисертація Т. Якубова в цьому контексті є послідовним, повноцінним и обґрунтованим етапом його наукової діяльності.

У вступному розділі дисертації Т. Якубов ясно й конкретно доводить значимість музичного таланту, що зародився в українському Харкові в складний історичний час, досить далеко від загальновідомих музичних і культурних осередків Західної Європи. Там же він точно визначає і конкретний аспект свого дисертаційного дослідження: «Яскравим представником такої музичної периферії є і Сергій Едуардович Борткевич (1877–1952). Його творчість, яка внаслідок історичних, політичних та інших

причин протягом довгого часу залишалася недооціненою, завдяки зусиллям іноземних та українських музикантів наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. переживає справжній ренесанс. Усе частіше його твори виконують на сцені, записують у студіях, поступово знаходять ноти композицій митця, раніше невідомі, або такі, що вважалися втраченими. Тож після тривалого періоду забуття – другої половини ХХ століття – особливо актуальним видається джерелознавчий аспект, який дозволяє не тільки доповнити новою інформацією картину творчої діяльності С. Борткевича, а й верифікувати значний пласт суперечливих свідчень, що неминуче виникає на початковому етапі формування творчого портрету композитора через нестачу або обмеженість доступу до фактологічного матеріалу» (дисертація, с. 18). Беззаперечна актуальність даної дисертації, безумовно, підкреслена й наступним твердженням: «Скрипкові твори С. Борткевича досі залишалися «білою плямою» в музикознавстві, хоча сам факт існування таких крупних форм як концерт, соната та ліричне інтермецо для скрипки з оркестром не дозволяють нехтувати цим аспектом композиторської спадщини, а скрипковий концерт ор. 22, написаний у Харкові між 1915–1918 роками, взагалі є одним з перших зразків жанру в історії української музики» (там же, с. 19).

В дисертації широко розкрито й верифіковано раніше невідомі, нові деталі біографії композитора, а також відновлено родовід Борткевичів, обґрунтовано запропоновано новий підхід до періодизації його творчості. Спираючись на результати власних історіографічних і бібліографічних досліджень, дисертантом проведено детальний аналіз всіх відомих скрипкових композицій митця. Важливо й те, що в дисертації надані можливі варіанти інтерпретації цих творів, виявлено індивідуальну та специфічну трактовку композитором особливостей класичних форм. Крім того, в цій науковій роботі визначено місце, яке у творчості композитора займають музичні перекладення для інших інструментів; віднайдено і введено в науковий обіг інформацію з низки первинних джерел (архівних документів, періодики, листів тощо). Все це є важливим і неспростовним доказом та показником глибини і широти

наукової роботи дисертанта над ним же обраною темою, поставленими перед собою завданнями і цілями даного дослідження.

Цінним у дисертації є й те, що Т. Якубов установив – всупереч багатогранній особистості С. Борткевича, переважна більшість досліджень донині зосереджувалась на розробці виключно його фортепіанних композицій. Відображаючи всі наукові напрацювання попередніх досліджень і прізвища конкретних авторів актуальних праць, дисертант обґрунтовано підкреслює, що тут лиш зрідка спостерігаються спроби порушити питання національної та стильової ідентифікації С. Борткевича, його виконавської діяльності, а також залучити до музикознавчого простору його симфонічні й вокальні твори. Таким чином, у дисертації представлено весь широкий та вичерпний контекст авторського дослідження саме творів для скрипки даного композитора.

У контексті роботи дисертанта з джерелами важливо відзначити й те, що він у дисертації використав нові матеріали, віднайдені та відібрані ним в українських, німецьких, австрійських, нідерландських, іспанських, американських, сербських і бразильських архівах. Це дозволило виявити, що не тільки сам С. Борткевич, а й уся його сім'я досягла значних звершень у підприємницькій, громадській та культурно-художній сферах не тільки в Україні, а й у різних країнах Європи й Америки.

Завдяки згаданим вище архівним матеріалам дисертанту також вдалося деталізувати картину гастрольних виступів С. Борткевича, що відбувалися в Німеччині, Чехії, Австрії, Нідерландах, Іспанії, Російській імперії, на Балканах тощо. В дисертації також виявлено, що значну роль у формуванні творчих орієнтирів С. Борткевича відіграли традиції домашнього музикування в його сім'ї, а також творчість видатних митців зрілого і пізнього романтизму, перш за все – Ф. Ліста, Р. Вагнера, А. Рубінштейна, П. Чайковського, Е. Гріга, С. Танєєва, О. Скрябіна, С. Рахманінова й А. Нікіша.

Важливо позитивно оцінити й те, що оброблені матеріали в дисертації дозволили уточнити й доповнити перелік творів С. Борткевича, з'ясувати роки створення багатьох композицій, створити реєстр авторських

транскрипцій і аранжувань, що вказує на активний інтерес композитора до музичних обробок як власних творів, так і композицій інших митців.

Новим і новаторським кроком в науковій праці дисертанта є те, що представлене в роботі уточнене датування творів С. Борткевича у свою чергу зумовило оновлення загальноприйнятої періодизації його творчості. Враховуючи комплекс факторів: (а) соціокультурний (вплив культурних особливостей місцевості, де композитор мешкав у визначений період – територія України, а також Росія, Німеччина, Австрія), (б) історико-політичний (важливі, «переломні» події в історії людства, які відобразились у творчості композитора: дві світові війни, революція і громадянська війна в Російській імперії), (в) психологічний (врахування стадій розвитку особистості); (г) музична мова і динаміка жанрових інтересів (домінування творів для фортепіано на першому етапі раннього періоду, камерно-інструментальної музики на другому етапі раннього й першому етапі середнього періоду, симфонічний пік активності на третьому етапі середнього періоду, зацікавленість вокальною й інструментальною мініатюрою наприкінці творчого шляху) – творча спадщина композитора була обґрунтовано розділена дисертантом на три періоди: ранній (1904–1922), середній (1922–1942) і пізній період (1943–1952). Т. Якубов цим не обмежується і, спираючись на виявлені ним біографічні факти, так само науково-обґрунтовано перші два періоди поділяє на етапи: ранній – на Перший берлінський (1904–1913) і Харківсько-кримський (1914–1922), а середній – на Перший австрійський (1922–1929), Другий берлінський (1929–1933) і Другий австрійський (1934–1942) етапи. Все це дозволяє нам більш чітко пізнати процесуальність всього творчого шляху С. Борткевича, і це детально відображається в дисертації.

Структура дисертації і всі її складові частини обґрунтовані, побудовані логічно і зрозуміло. Важно відзначити хороший літературний стиль тексту цієї роботи, ясно викладені речення, послідовну наукову думку. Видно, що дисертант добре володіє не тільки науковим тлумаченням історичних і біобібліографічних джерел, а й інструментарієм аналізу музичних творів.

Висновки дисертації також достойні високої оцінки — вони стрункі, точні и обґрунтовані.

Позитивно варто оцінити і сформований дисертантом Список використаної літератури та джерел. Він вражає своєю широтою та винятково великою чисельністю. В цьому списку представлено 591 позиція матеріалів, опублікованих в різний час на 14 мовах – українською, англійською, болгарською, голландською, естонською, іспанською, італійською, німецькою, польською, португальською, російською, сербською, французькою та японською. Все це опубліковано в 59 містах світу як вітчизняних українських (Київ, Івано-Франківськ, Луганськ, Львів, Суми, Тернопіль, Харків, Чернігів, Ялта), так і ще двадцяти країн — в Австрії (Баден, Відень, Інсбрук, Клагенфурт), Болгарії (Софія), Бразилії (Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу), Великобританії (Ньюкасл, Оксфорд, Саутгемптон), Німеччини (Берлін, Гамбург, Дрезден, Дюссельдорф, Кассель, Лейпциг), Нідерландів (Амстердам, Гаага, Еймьойден, Ейндховен, Лейден, Східам, Утрехт), Іспанії (Мадрид), Італії (Барі, Мантуя), Канаді (Вінніпег), Латвії (Рига, Даугавпілс), Литві (Клайпеда), Польщі (Варшава, Лодзь), Росії (Москва, Ленінград / Санкт-Петербург, Казань, Нижній Новгород, Тамбов, Твер, Горно-Алтайськ), Сербії (Белград), США (Філадельфія, Еймс (штат Айова), Лінкольн (штат Небраска), Берклі (штат Каліфорнія)), Франції (Париж), Чехії (Прага), Естонії (Таллінн), Південно-Африканській Республіці (Греймстаун), Японії (Токіо), а також на острові Кюрасао. В моїй особистій двадцятирічній практиці опонента дисертацій у Литві й за кордоном такого багатства літератури і безпосередньо з цим пов'язаної широти наукового погляду дисертанта поки що не зустрічалося.

Вражають і представлені в Додатках дисертації матеріали наукових досліджень дисертанта. Вважаю доцільним озвучити їх склад і детальну статистику. Отже, в них: (А) Список творів С. Борткевича – рівно 100 позицій, з яких 74 – опубліковані або рукописні композиції, що мають визначений номер опусу, а також 26 таких, що були незакінчені, повністю або частково втрачені, детальної інформації щодо яких наразі бракує. (Б) Музичні переклади, всього –

31 переклад для різних інструментів соло, інструментальних ансамблів, камерних оркестрів. Це музика Е. Гріга, Л. ван Бетховена, П. Чайковського, Й. Гайдна, М. Глинки, Ф. Шопена чи самого С. Борткевича. (В) Каталог листів композитора – листи до Гюго ван Далена – 272 позиції, листи до Гелен Мюлголланд (учениці Гюго ван Далена) – 31 позиція, листи до Ганса Анквіча-Клеговена (засновника Товариства Борткевича та його першого голови) – 14 позицій, інші листи ще 10 респондентам – 47 позицій. Все це – з докладним описом і детальними коментарями.

Список публікацій здобувача за темою дисертації – достатній для захисту даної дисертації. Це статті, у яких (а) опубліковано основні наукові результати дисертації – 5 позицій, (б) наукові праці апробаційного характеру – 7 позицій, (в) статті, у яких додатково відображено наукові результати дисертації – 4 позиції. До того додамо список участі у всеукраїнських та міжнародних наукових симпозиумах, круглих столах та конференціях – 19 позицій.

Загалом робота безперечно складає позитивне враження своєю глибиною та масштабом. Разом з тим, хотілося б поставити автору дисертації кілька запитань:

1. Що варто було б зробити для достойного відзначення ювілею – 150 років від народження С. Борткевича в 2027 році в його рідному Харкові та по всій Україні? Яким чином ознаменувати ім'я цього видатного композитора в національному й міжнародному масштабі? Конкурси? Фестивалі? Присвоєння музичним закладам його імені (тощо)?

2. Які Ви бачите головні завдання і перспективи більш широкого виконання скрипкових і віолончельних творів С. Борткевича в сучасному музичному житті України та за кордоном? Які виконавські колективи могли б бути задіяні?

3. На Вашу думку, чи не потрібні які-небудь коректури партитур С. Борткевича для їх виконання сучасними оркестрами й солістами (як свого часу це спостерігалось в практиці М. А. Римського-Корсакова, О. Бородіна та ін.)?

Я радий в завершальній частині цього Відгуку засвідчити, що основні елементи дослідження – дослідницьке припущення, мета, завдання, винесені на захист положення, дані й методологія дослідження, його форма, теоретичні основи його методології й самі методи даної наукової роботи сформульовані, описані й обґрунтовані належним чином. Структура дисертації відповідає вимогам до дисертаційних робіт. Результати дослідження представлені послідовно і чітко. Також ясно й логічно викладено й обґрунтовано основні поняття, використані в дисертації. Надано усесторонній огляд досліджень і джерел, представлені чіткі й обґрунтовані висновки.

Узагальнюючи викладені враження та роздуми, маю честь засвідчити, що рецензоване наукове дослідження Т. Якубова – дисертація «Сергій Борткевич та його скрипкова творчість: джерелознавчий і жанрово-стильовий аспекти» виконана на високому науковому рівні та цілком відповідає вимогам ДАК МОН України, а сам пошукувач беззаперечно заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії (кандидата мистецтвознавства) за спеціальністю 025 «Музичне мистецтво» 02 «Культура і мистецтво».

Також сподіваюся, що матеріали дисертації будуть опубліковані як розгорнута монографія з великою кількістю ілюстративного матеріалу, що дозволить ознайомитись із результатами дослідження широкому колу музикологів в Україні та інших країнах Європи і світу.

Рімантас Слюжинскас

Старший науковий співробітник
Відділу етномузикології
Центру науки
Академії музики і театру Литви,
доктор мистецтвознавства, професор

LMTA Klaipėdos fakulteto
dekano padėjėja
Jolanta Brazdeikytė

Клайпеда – Вільнюс, 06 05 2021.